

A magyar élelmiszer-gazdaság fejlesztésének stratégiai dilemmái

KAPRONCZAI ISTVÁN – UDOVECZ GÁBOR

Kulcsszavak: globális hatások, paradigmaváltás, hatékonyság, reális célok
JEL-kód: E61, F01, F13, F52

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

Nem új történelmi tapasztalat annak beismerése, hogy a globális (gazdasági, kulturális) változások nem állnak meg az országok határainál, előbb-utóbb átrendezik az erőviszonyokat, új ellentmondásokat szülnek, egyre több dilemma elé állítják a kormányokat és a vállalati szféra szereplőit is. Nem kivétel ezen fenyegetés alól a magyar élelmiszer-gazdaság, de az egész agrobiznisz sem. Sőt, az élethez nélkülözhetetlen élelmiszerekről lévén szó, a kockázat aránytalanul nagy. A világhírű vány következményei, még inkább az orosz–ukrán konfliktusként kiobbant, válójában a Nyugat–Kelet közötti soktényezős feszültség szokatlanul brutális eseményei egyre inkább arra intenek bennünket, hogy a szabad kereskedelem s az arra épülő mély nemzetközi szakosodás békeidőkben kincs, racionális választás, de az igen gyakori drámai helyzetekben a lakosság ellátása szempontjából elfogadhatatlan következményekkel jár. Ilyen időkben – a „kőbe vésett” narratíváktól eltérően – felelős magatartás annak felvetése, hogy az ellátás biztonságának oltárán a hatékonysági törekvések egy része feláldozható. Különösen így van ez a hazai agrobiznisz esetében, amelyet az új kihívások mellett régi, az európai élmezőnytől való leszakadáshoz vezető „félmegoldások” is terhelik. A nagyobb ellátási biztonság és a határozottabb felzárkózás érdekében sok területen át kell gondolni a gazdálkodás jogi és pénzügyi szabályait!

BEVEZETÉS

A magyar mezőgazdaság belső problémái évtizedekre nyúlnak vissza. Bár a II. világháborút követően a mezőgazdaság fejlesztésében Kelet-Közép-Európa országai közül – az eredmények európai szinttel való megmértetésében – hazánk jutott a legmesszebbre, az ágazat „sikerkorszaka” már a nyolcvanas évek elején-közepén véget ért. A kilencvenes évektől kezdődően az is elmondható, hogy hazánk messze nem használja ki az agrárgazdaságban rejlő potenciális lehetőségeit, holott Magyarország kedvező adottságokkal rendelkezik az agrártermeléshez.

A mezőgazdaság szinte valamennyi történelmi korszakban átpolitizált volt. A társadalmi (politikai), a gazdasági (hatékonyság) és a környezeti szempontok optimális arányát általában nem sikerült megtalálni. Nem volt ez másként a mögöttünk hagyott évtizedekben sem. A politika döntött, ráadásul úgy, hogy szinte soha nem volt átgondolt (és konszenzusos) agrárstratégia. A döntések vitákat gerjesztettek, a viták egymással szembe fordították a politikusokat, a szakembereket, a termelőket, végeredményben az agrár társadalmat. Közben agrárgazdaságunk erodálódott, és még az elmúlt évtizedben sem állt az elvárható fejlődési pályára. Pedig alapvető nemzet-

gazdasági érdekünk, hogy az ágazatban meglévő lehetőségeket a jövőben maximálisan kihasználjuk.

Jelen írásunk tartalma megfelel a 2023. május 18-án a Gazdálkodás, a Gazdálkodás Baráti Köre, az MTA Agrár-közgazdasági Tudományos Bizottsága és a házigazda, a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem által rendezett konferencián elhangzott előadásnak. Az előadásban támaszkodtunk „a falu” folyóiratban *Merre tovább magyar agrárgazdaság a 21. század elejének követelményei és a COVID-19-járvány tapasztalatainak figyelembevételével?* címmel 2020. évben megjelent tanulmányra, melynek mindketten szerzői voltunk (Éder et al., 2020). Természetesen figyelembe vettük az azóta eltelt időszak agrárfejlődésének tapasztalatait, illetve a statisztikákban dokumentált nemzetközi és hazai változásait.

GLOBÁLIS VÁLTOZÁSOK

Nem túlzás azt állítani, hogy az elmúlt évszázadokban egyfajta eszmei mámorban éltünk. A francia forradalom óta őszintén lelkesedtünk a *Liberté, Egalité, Fraternité* jelszavak szellemiségéért. Még vonzóbb, hihetőbb volt azt hallani, hogy eljött a korrekt szabadpiaci verseny, az egyre kevesebb torzítással zajló kereskedelem, a szolidaritás és a demokrácia korszaka!

Annak ellenére szilárdan igaz elvnek és gyakorlatnak fogadtuk ezt el, hogy a II. világháború óta mindössze 40 olyan nap volt, amikor a földnek egyetlen pontján sem volt fegyveres konfliktus. Máskor volt! Tehát az akadálytalanul és méltányosan áramló áruk és szolgáltatások előtt infrastruktúrális romok, embargók, szankciók tornyosultak. A vonzó és logikus elvek csak ritkán érvényesültek a valóságban, de maradéktalanul a tankönyvekben. Annak ellenére közgazdasági mérce maradhatott a kivétel, hogy mindnyájan tanultunk történelmet, az ókortól napjainkig. Nem illett azonban az iskolákban feltenni azt a kérdést, hogy a sikeres, hirtelen nagygyá vált országok (el-

sősorban a gyarmatosítók) valóban korrekt versenyben, kimagasló hatékonyságuknak köszönhetően jutottak mesés vagyonokhoz? Miben volt különleges kompetitív előnyük? Tény, hogy idejében támadt jó ötletük, s volt bátorságuk annak végrehajtásához. Kompetitív előnyük azonban elsősorban a hadi gépezetüknek volt. Erővel, erőszakkal szereztek meg az ellenőrzést az értékes erőforrások és azok kereskedelme fölött.

Lényegében – egyebek mellett – napjainkban is hasonló a helyzet: az orosz-ukrán háborúban a szemben álló felek, de elsősorban a Kelet és a Nyugat között dominanciaharc folyik az erőforrások és a kereskedelmi utak fölötti ellenőrzésért, a potenciális profitforrások birtoklásáért. A tét óriási: a Kaszpi-tenger alatti kőolajkészlet, Donbaszban 10 Mrd tonna szén, 1,4 Mrd hordó kőolaj, 68 Mrd köbméter földgáz; Türkmenisztánban mesés gázmező; Üzbegisztánban és Kirgizisztánban hatalmas aranyvagyon; Kazahsztánban berillium, urán, plutónium, lítium, más ritkafémek. Nem mellesleg a kiváló minőségű termőföldek (Frankopan, 2021).

A gazdasági érdek prioritása tehát nem változott. Annál inkább az érdekérvényesítés módja. Nincs többé szükség naiv, részben fedő-elterelő elméletekre. Az ún. nyugati kultúra szövete évek óta foszladozik, a társadalmi kohézió alapértékei – hit, család, nemzet – rohamosan gyengülnek, s nincs helyettük más, vonzóbb ajánlat.

A polgári társadalom egyik alappillére, a magántulajdon szentsége már egyáltalán nem szent. Adott esetben – kellően „magasztos” globális cél érdekében – tárgyalás nélkül rekvirálható. A nemzetközi szerződések sem annyira szilárdak, mint korábban: felrúghatók. Virágzik az „én adtam a szavamat, én vonhatom vissza” gyakorlata.

A korrekt, torzítások nélküli gazdasági verseny sohasem érvényesült a hirdetett s a kívánatos mértékben. Az utóbbi években ráadásul a szankciók, az embargók, vagyis a hatalmi döntések következtében a maradék

piaci illúzió is eltűnőben van. („Ha nem tőlem veszel, robbantok!”)

Manapság nemcsak a piaci szereplők, hanem a közgazdaságtudomány művelői is zavarban lehetnek. Vajon mit tekinthetünk jelenleg elméleti árcentrumnak, mely körül a mindenkori kereslet-kínálati mechanizmus kialakítja a konkrét piaci árakat? Úgy tűnik, hogy a meghatározó áruféleségek „piacán” az eddigi „láthatatlan kéz” helyébe a nagyon is látható nagyhatalmi erőviszonyok képviselői léptek? *Ez a piacgazdaság Rubiconja*, ébredés az eszmei mámorból?

Ebben a praktikus súlyos, de teoretikus is zavaros helyzetben kíséreljük meg felvázolni azokat a szempontokat, amelyek igazodási kényszert, egyúttal túlélési esélyeket is mutatnak a hazai élelmiszer-gazdaság számára.

PARADIGMAVÁLTÁS ÉS ESÉLYEK

Természeti környezetünk (saját egészségünk) védelme és a klímaváltozás hatásainak enyhítése érdekében egyre erőteljesebbek a szándékok a fosszilis energiaforrások háttérbe szorítására. (Nyilvánvaló, hogy ebben az új trendben is vegyülnek az emberség megmentését szolgáló helyes törekvések és a közvéleményt is formáló cégóriások konkrét üzleti érdekei.) A gazdasági fejlődés hajtóereje egyre kevésbé a szén, a kőolaj és a földgáz. A hangsúly és az értékhordozó szerep fokozatosan átkerül a *megújuló energiára, az édesvízre és a termőföldre*.

Mivel Magyarország fosszilis energiaforrásai igen korlátozottak, gazdasági fejlődésünk alapvetően a külső beszerzési lehetőségek stabilitásán múlik. Ilyen mértékű függőségről a megújuló energia esetében nincsen szó. Sőt, versenytársainkhoz képest a *termőföld és a víz* tekintetében előnyt élvezünk.

Az Európai Unió belüli csak Írországban és Dániában magasabb a mezőgazdasági terület aránya az összes területből, mint nálunk, ráadásul Írország elsősorban legelőben gazdag, kevésbé szántóban. A lehulló

csapadékot ugyanakkor nem használjuk fel kellő mértékben: tízéves átlagban számolva évente három balatonnyi – mintegy 7 köbkilométer – vízmennyiséget engedünk ki hasznosítatlanul az országból folyóinkon keresztül.

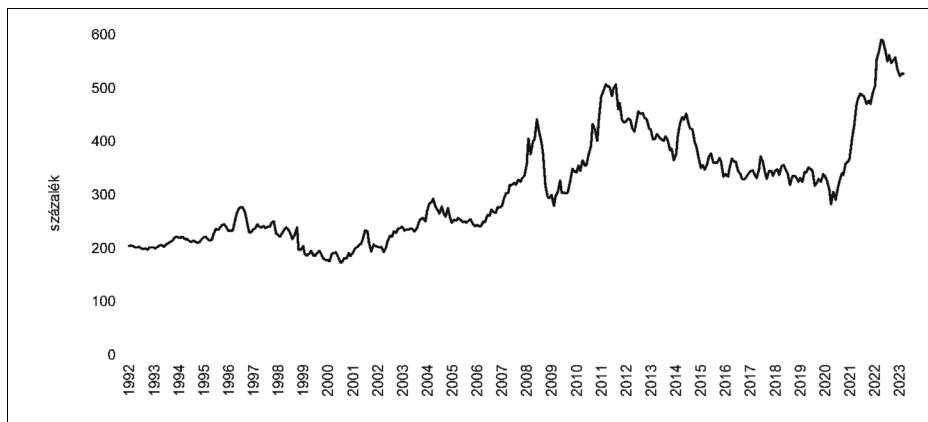
Rendelkezünk tehát olyan erőforrásokkal, amelyekben mások hiányt szenvednek. Nemcsak erőforrásaink alapján van lehetőségünk az élelmiszer-termelés bővítésére, hanem a világ fogyasztási trendjeinek prognózisai szerint is. A föld népessége még gyarapodik, még nem érte el a becsült csúcst, a 10 Mrd körüli népességszámot, amely 2050-re várható. Határozott irányzat mutatkozik arra, hogy a gyorsan fejlődő (nagy!) országokban nőnek a keresetek, a lakosság egyre nagyobb hányada színvonalasabb és biztonságosabb élelmiszer-ellátást követel meg. Eddig többször is volt élelmiszerár-robbanás. Feltehetően még lesz is, de a relatíve magas élelmiszerárak a keresleti piac okán – az élelmiszerek világkereskedelmét az elmúlt két évtizedet jellemző erős volatilitás ellenére (1. ábra) – garantálhatók.

Az élelmezés- és az élelmiszer-biztonság fontosságát mi sem bizonyítja jobban, mint az utóbbi évek drámai eseményei: a pandémia és az orosz–ukrán háború. Az energiaellátás mellett, de ezzel összefüggésben az élelmiszerláncban álltak elő leginkább olyan helyzetek, amikor fontos inputok (műtrágyák, növényvédő szerek, csomagolóanyagok, különböző adalékanyagok, gépek, alkatrészek), szolgáltatások, mezőgazdasági termékek vagy már a kész feldolgozott élelmiszerek nem juthattak el rendeltetési helyükre váratlan adminisztratív tiltások, korlátozások, vagy pedig az érintett infrastruktúra fizikai alkalmatlansága miatt.

Az adottságokat figyelembe véve – észszerű határokon belül – mindenképpen megfontolandó az ellátási lánc rövidítése az *alapvető élelmiszereknél, és az ezek megtermelését biztosító inputoknál* a bi-

I. ábra

A CRB élelmiszer-alindex alakulása, 1967=100% (1992. január – március)
(Evolution of the CRB food sub-index, 1967=100% (January 1992 - March 2023))

Forrás: Barchart, 2023

zonytalan importforrásoktól való függőség csökkentése.

ÚJ ÉS RÉGI AGRÁRDILEMMÁK

Minél nagyobb hatékonyság és/ vagy szilárdabb ellátásbiztonság?

Triviális az óhaj: mindkettő! Ugyanakkor a kis és közepes országok számára irreális lehetőség, hogy a termékek széles skáláján – a tetemes fejlesztési költségek okán – a világ élvonalába jussanak. Mindeddig erősen hittük, hogy ez álprobléma, mivel ezt a dilemmát a szabad kereskedelem, a megbízható nemzetközi együttműködés, a szakosodás már régen „sutba vágta”. Nagyjából így is volt. Ám, ami (a ritka) békeidőkben erény, kincs, az járványok és háborúk idején kockázatot jelent.

A hazai piacon máris tapasztalható, hogy az itthon is természetű zöldség- és gyümölcsfélékből (gyökérzöldségek, hagymafélék, káposztafélék, saláták, burgonya, uborka, paradicsom, alma, körte stb.) az import aránya egyre nagyobb.

Az agrárexport dinamikus növekedést mutat, már meghaladta a 13 Mrd eurót, de a forgalom egyenlegének javulása megtorpant, mert a magasan feldolgozott – főleg

innovatív – élelmiszerek behozatala is gyors ütemben emelkedik.

A mai helyzet kialakulása összefüggésbe hozható az ideális önszabályozó piachoz fűzött reményekkel. A gazdák, a vállalatok – a formától és az üzemmérettől szinte függetlenül – saját üzleti érdekeiket követve túlságosan leegyszerűsítették termelési szerkezetüket, illetve termékinálatukat. A mezőgazdasági alapanyagok feldolgozottsága nemzetközi összehasonlításban alacsony. Az egyéni és a csoportérdekek illetően való elválása a hazai fogyasztók érdekeitől a „tanmese” szerinti piaci viszonyok között nem kifogásolható, a gyakori „különleges” helyzetekben sem, de a közérdek – alternatív, szolidárisabb mechanizmusok révén – mégis csak stabilabb ellátást és kiszámíthatóbb árviszonyokat igényel.

Az alapvető élelmiszereknek és szolgáltatásoknak ugyanis válságok idején a lakosság szempontjából az a legnagyobb értéke, hogy vannak, „itt és most hozzáférhető”.

Egyébként is maximalista, sőt idealista elvárás volt a piacgazdaság beköszöntével, hogy csak azok termeljenek, akik a globális termék-előállítás legjobbjai fel tudják venni a versenyt. A legjobbak nem képesek ellátni a föld lakosságát. Marad esély

másoknak is: az élbolynak mindenképpen, de még a derékhadnak is. A hazai termelők nagyrészt ide tartoznak. Nem célszerű túlzottan riogatni az ún. parciális hatékonysági mutatók minden határon túli hajszolásával, a lemaradás rémével. Evidencia persze, hogy hasznos dolog a hatékonyság állandó javítása, de *vannak időszakok, amikor a hatékonyság egy része feláldozható a biztonság érdekében – és most ilyen időszakot élünk!* Nem minden fogyasztó keresi a legolcsóbb árucikkeket, helyük van az élelmiszerpiacon a helyi termékeknek, a kisebb manufaktúrákban előállított különlegességeknek is. Az eltérő jövedelemmel, más-más fogyasztói preferenciákkal bíró polgárok hajlandók megfizetni a hatékonysági áldozat árát, ha valamit – biztonságot, frissességet, kedvelt és gazdag ízvilágot stb. – kapnak érte.

Nem újkori autarchiát, öncélú bezárkózást ajánlunk, ráadásul egy nettó exportőr országnak. A stratégiai hangsúly ilyen értelmű árnyalását sem teheti meg bármelyik agrárgazdaság, csak azok, amelyek ehhez megfelelő adottságokkal rendelkeznek. A hazai agrobiznisz képes lehet – a meghatározó területeken – a kiszolgáltatottságot úgy enyhíteni, hogy közben bővíti kereskedelmi forgalmát és szelektíven elmélyíti gazdasági együttműködését a viszonylag kis kockázatot jelentő partnerekkel.

Minél nagyobb hatékonyság és/vagy minél szigorúbb klímavédelem?

Természeti környezetünk, főleg saját egészségünk megőrzése nem lehet vita tárgya. „Az idők kezdete” óta tartó klímaváltozás valósága sem. Sok ellentmondást, érdeellentétet kiválthat azonban a klímaváltozás gigantikus okai között az emberiség, ezen belül pedig az élelmiszer-termelés „bűnrészessége”. Ebből következően nem várható teljes egyetértés (néha megértés sem) a klímaváltozás lassítására és a következmények mérséklésére nagy számban született (és még várhatóan szaporodó) szabályozókkal kapcsolatban.

A városi fogyasztók többsége és a közvéleményt alakító média, valamint a politikusok jó része egyre több és egyre jobb élelmiszert, szebb környezetet követel, miközben egyre szigorúbb, a gazdálkodást korlátozó intézkedéseket léptet életbe. Az Európai zöldmegállapodás 17 fenntartható fejlődési célt, 169 alcélt tartalmaz, s a Közös Agrárpolitikának is vannak zöldelőirásai. Az ambiciózus tervek teljesítését (eddig!) 232 indikátor hivatott kikényszeríteni (Lámfalusi et al., 2023). Természetesen az indikátorok pontos definíciója és információsháttere még tisztázatlan, s a bonyolult célrendszerrel való harmonizálása sem megoldott. Mindebből nemcsak viták, hanem érdekonfliktusok is kirobannak majd. Tudniillik, az előírásoknak való megfelelés nehéz lesz, sokba kerül, korlátozza a termelést. *A tanúsítás elmaradását vizsgálva mind a hatóságok, mind pedig a piac szankcionálni fogja.*

Az EU mind az F2F azaz a Termőföldtől az asztalig, mind a Biodiverzitás stratégiát úgy hirdette meg, hogy hatásvizsgálatot nem végzett, sőt a stratégiák akár csak részleges hatáselemzésére is eddig mindössze három műhely vállalkozott (Potori, 2021):

- az Amerikai Egyesült Államok Mezőgazdasági Minisztériuma (USDA) (Beckman et al., 2020);
- az Európai Bizottság tudományos szolgálata, a Közös Kutatóközpont (JRC) (Barreiro-Hurle et al., 2021);
- a Christian-Albert-Universität zu Kiel (CAU) a német Gabonaszövetség megbízásából (Henning et al., 2021).

A hivatkozott tanulmányok alapján a Termőföldtől az asztalig és a Biodiverzitás stratégia modellezett kiemelt hatásai a következőkben foglalhatók össze (Potori, 2021):

- az EU mezőgazdasági kibocsátásának 11-12 százalékos csökkenése valószínű 2030-ig;
- a mezőgazdasági termékek termelői ára átlagosan 11-60 százalék közötti mér-

tékben emelkedne 2030-ig a különböző ágazatokban;

- az EU termelésének visszaesése a gabonafélék, a sertés- és baromfihús nettó exportpozícióinak gyengüléséhez, illetve az olajos magvak és származékaik, a zöldség- és gyümölcsfélék, a marha-, juh- és kecskehús külkereskedelmi deficitjének további romlásához vezethet;
- a mezőgazdasági termelés visszaesése rontaná az EU élelmiszer-ellátásának színvonalát, az élelmiszerárak emelkedése nyomán pedig növekednének a fogyasztói kiadások;
- a stratégiák hatással lehetnek a globális élelmezésbiztonságra is, ha az EU nem kényszeríti rá a stratégiák céljait a legfontosabb kereskedelmi partnereire, az élelmezésbizonytalanságban élők száma világszerte 22 millió fővel emelkedhet, amennyiben rákényszeríti, ez a szám akár 100 millió fölé nőhet;
- a stratégiáknak pozitív környezeti hatása a nitrogénterhelés, a nitrogénkimosódás és az ammóniaemisszió mérséklődése lehet az EU-ban;
- az EU-n kívüli térségekben kiváltott hatások (a környezetterhelő termelés „átszivárgása”) ellensúlyozhatják az EU-tagországokban elért pozitív eredményeket.

A kockázatok tehát számosak, de a fenntarthatóság globális indokai is vitathatatlanok, a zöldítésnek erős a társadalmi támogatottsága. Ugyanakkor az uniós célkitűzések mögött gazdaság- és hatalompolitikai szempontok is meghúzódhatnak. Az uniós fejlett országainak növekedési és hatékonysági tartalékai ugyanis kimerültek, ráadásul az alkalmazott mechanizmusok csak korlátozottan alkalmasak a piacvédelemre. Ezért olyan globális – és egyes elemeiben valós fenntarthatósági érvekkel alig alátámasztható – sztenderdeket is akarnak adni a klíma- és környezetvédelemben, ami a versenytárs fejlődő országoknak „fáj” első sorban. A deklarált fenntarthatósági krité-

riumok konzerválják a domináns országok eddigi előnyeit.

MILYEN VIDÉKET SZERETNÉNK?

Gazdaságilag erős, rendben tartott, pezsgő életet élő falvakat és kisvárosokat szeretnénk látni. Ehhez elengedhetetlen a vidéki munkalehetőségek bővítése. Az ehhez szükséges feltételeket azonban egyedül a gazdálkodók nem képesek megteremteni, noha elvileg nem kis esélyük van: a 2020. évi agrárcenzus szerint a mezőgazdasági terület nagy részét az 50-300 hektáros gazdák művelték. Legalábbis papíron!

Az egyéni gazdák 60 százaléka csak ön-ellátásra termel. AKI-elemzések szerint az országban legfeljebb 10-11 ezer olyan gazdaság létezik, amelyik saját bevételeiből és az állami támogatásokból életképes. Ez *településenként* – átlagosan – *3-4 gazdálkodó!* Ez aligha lesz elegendő a pezsgő vidéki élethez.

A dilemma másik vetülete a munkaerő-igény és a munkaerő-kínálat diszharmonija. Egyre kisebb igény lesz a segéd- és betanított munkára, ugyanakkor a szaktudást követelő munkahelyek száma gyorsabban bővül, mint a jelentkezők száma.

Az agrárgazdasági célú és piaci alapú foglalkoztatás fenntartásához, esetleg bővítéséhez elsősorban az agrobiznisz szemléletű fejlesztésekre lenne szükség. A munkahelyteremtésben a hangsúlyt a tevékenységbővítésre (ezen belül leginkább az élelmiszer-feldolgozásra és -kereskedelemre, beleértve a közvetlen értékesítést) szükséges helyezni, míg a szociális munkahelyteremtésben a közfoglalkoztatás, a szociális földprogramok, valamint a szociális szövetkezetek működtetése és a saját fogyasztásra termelés ösztönzése jöhet szóba. A piaci alapú munkahelyteremtésben az állam szerepe a működést segítő feltételrendszer (adókedvezmények, járulékterhelés csökkentése, rugalmas foglalkoztatási formák támogatása) megteremtésében kiemelt. A szociális alapú

foglalkoztatásbővítésben pedig a közvetlen állami, önkormányzati, valamint civil szerepvállalás nélkülözhetetlen.

A vidék, a falvakban élő fiatalok nevelésében, képzésében a minőségi, igényes oktatásnak van döntő szerepe. Ez vonatkozik az oktatás minden szintjére. A vidék értelmiségének gerincét a főiskolát, illetve egyetemet végzettek jelentik, akiknek meghatározó szerepük van és lesz az agrárgazdaság fejlesztésben is, a vidék népességmegtartó képességének erősítésében, a magas színvonalú szakmastruktúrára közvetítésében. Ők lehetnek a „kovász” a vidék társadalmában. Erre különösen azért van nagy szükség, mert a magyarság történetében a falu még talán soha nem volt annyira megosztott, mint amilyenné a rendszerváltás után vált. Sokat torzultak az értékviszonyok. Már kevesebb tisztelet övezi a morális kiállást, a lelki tartást, míg a pénz, az anyagi javak aránytalanul nagy tekintélyre tettek szert. A vidéki értelmiség, a kulturális és a szellemi élet jeles képviselői elvesztették társadalmi vezető szerepüket. A vélemény formálásában, a világkép alakításában meghatározó szerepet kapott a televízió és az internet, amelyek alapvetően

a piac, a gazdasági marketing szolgálatában állnak, értékek közvetítésére csak ritkán vállalkoznak. A morális „képzésre” különösen nagy szükség lenne!

HOL A HELYÜNK AZ AGRÁRVILÁGBAN?

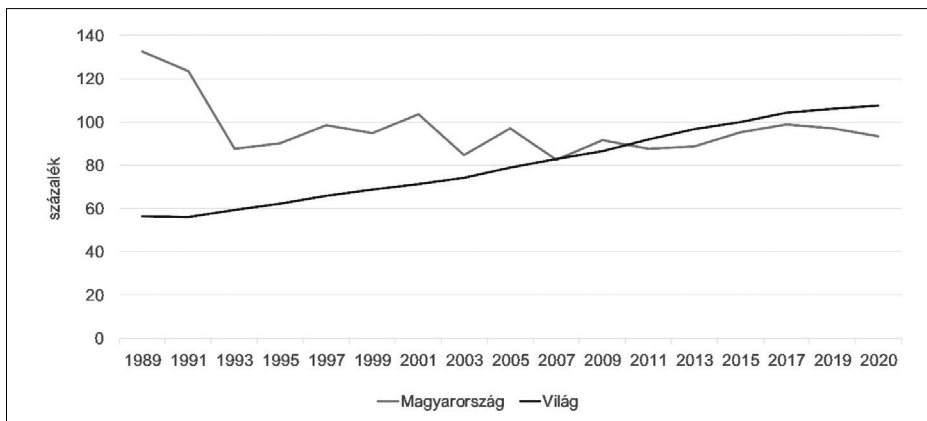
A hazai agrárgazdaság a rendszerváltást követő években drasztikus piacvesztést szenvedett el. A kibocsátás volumene mintegy 40 százalékkal csökkent, a világ élelmiszer-termeléséből való részesedése pedig kevesebb mint a felére esett vissza. A pozícióvesztés a 2014–2016 közötti évek átlagához hasonlítva is tart (2. ábra).

Sajnos nemcsak a tőkeerős, fejlett agrárországok növelték előnyüket velünk szemben, hanem a sors- és útitárs közép-európaiak némelyike is megelőzött bennünket. A kibocsátás gyorsabban nő Lengyelországban (1. táblázat). A területhasznosítás intenzitása pedig – nem is figyelve az extrém holland esetre – Ausztriában és Lengyelországban is kedvezőbb, mint nálunk (2. táblázat).

A nemzetközi összehasonlítások egyértelműen bizonyítják lemaradásunkat, különösen a termelés és a feldolgozás intenzitá-

2. ábra

**A világ és Magyarország bruttó agrártermelésének alakulása
(2014–2016 átlaga = 100%)
(Development of gross agricultural production in the world and in Hungary
(2014–2016 average = 100%))**

I. táblázat

**A mezőgazdaság kibocsátásának alakulása
(Evolution of agricultural output)**

Ország	2004–2006, millió euró	2018–2020, millió euró	2018–2020/2004–2006, százalék
Ausztria	5 519	7 508	136,0
Hollandia	21 608	28 475	131,8
Lengyelország	15 147	26 085	172,2
Magyarország	6 228	8 748	140,5

Forrás: Eurostat, 2023

2. táblázat

**Egy hektár mezőgazdasági területre jutó bruttó termelési érték
(Gross production value per hectare of agricultural land)**

Ország	2004, euró/hektár	2019, euró/hektár	2019/2004, százalék
Ausztria	1 709	2 864	167,6
Hollandia	10 750	15 851	147,5
Lengyelország	873	1 813	207,7
Magyarország	1 119	1 615	144,3

Forrás: Eurostat, 2023

sában, vagyis a termékpályák kiépítésében. Természeti adottságaink alapján nagyobb agrárteljesítményekre is képesek volnánk. Sokak számára ez evidens vélemény, de évtizedek óta nem ez volt az agrárpolitika legfőbb irányítója, hanem csupán az „agrárbéke” megőrzése. Volt időszak, amikor ez nagyon is fontos volt. Azóta, talán akkor is, ennél nagyobb cél is kínálkozott: az agrárerőforrások környezetkímélő, teljesebb kihasználása a nemzeti jövedelem és a társadalmi jólét növelése érdekében.

A jövőben még markánsabb nettó exportőr ország lehetünk, *kétszer annyi élelmet* állíthatunk elő, mint az ország hazai szükséglete. Feszés, de reális célkitűzés, hogy kivitelünk 10 éven belül elérje a 20 Mrd eurós nagyságrendet, a jelenleginél nagyobb pozitív szaldó mellett. Az agrárszektorban van esélye a hozzáadott érték jelentős, mintegy 50%-os bővítésére. Természetesen nem a jelenlegi struktúrában, s nem a jelenlegi színvonalon.

Az exportszerkezetben a feldolgozott termékek arányát 70-80 százalékra, ezen

belül a magasan/másodlagosan feldolgozott árucikkek részesedését 50-60 százalékra ajánlott emelni.

Mindez spontánul nem valósul meg! Kidolgozott, komplex, lépésről lépésre tervező stratégia, szándék és egyetértés is kell hozzá. Az, hogy a gazdák, a vállalatok, az államigazgatás és az agrárpolitika is azonos irányba „húzzanak”, a legfontosabb területeken egyetértésre jussanak a – *felzárkózást és az ellátásbiztonságot szolgáló – szabályok indokolt módosításában.*

Legutolsó kormányzati szinten is meg tárgyalta és elfogadta agrárstratégiánk több mint 10 éve készült, ami már sok vonatkozásban nem tükrözi a mai gazdasági és politikai akaratot. Ez volt a Nemzeti Vidékfejlesztési Stratégia (1074/2012 III. 28. Kormányhatározat). Ez után már csak egy kormány által elfogadott stratégia készült, a Digitális Agrár Stratégia (1470/2019 VIII. 1. Kormányhatározat), de ez a digitalizáció agrárvonatkozásaival foglalkozott, nem tekinthető agrárstratégiának, hiszen nem tárgyalta olyan alapkérdéseket, mint például

a földbirtok-politika vagy az adópolitika. Magyarország 2016–2050. évi élelmiszer-gazdasági programja inkább egy hosszú távú vízió volt, mint kidolgozott, a közbeeső időszak elérendő céljait is felvázoló terv. A legutóbb elkészült – és komoly kormányzati teljesítményt mutató – KAP Stratégia pedig inkább háttérét adja az uniós szabályozási és támogatási rendszernek, kevésbé foglalkozik az agrárpolitikát érintő, már említett kérdésekkel.

Ugyanakkor több szakmailag koherensebb stratégia is napvilágot látott – visszhangtalanul, érdemi szakmai párbeszéd nélkül. Ilyen volt az MTA 2010-ben készített agrár- és vidékstratégiája (Csáki, 2010); az OTP 2017-ben kormányzati kérésre készített agrárstratégiája; illetve legutóbb, 2020-ban Nagy István kezdeményezésére összeállított és megjelent stratégiai tanulmány (Éder et al., 2020).

KRITIKUS DÖNTÉSI PONTOK

A jövőt illetően kevés a fix pont. A világ-gazdaság fordulatai nehezen lesznek kiszámíthatóak, az áruk cseréje – a hirtelen és önkényes torzpiaci fordulatok miatt – az eddigiéknél is nagyobb kockázatokkal jár majd.

Két területen azonban aligha lehet kétség, legfeljebb az eddigi fontosság kap még nagyobb hangsúlyt. *A humántényezőről és a műszaki fejlesztésről van szó.*

E két tényező kapcsolatát jól mutatja Jánosi Ferenc elmélete, aki történelmi idősorai segítségével bizonyította, hogy a humántőke, a munkaerő szellemi potenciálja a gazdasági növekedés valódi hordozója (Jánossy, 1966). Következésképpen a műszaki fejlesztés, a nettó beruházás csak abban az esetben jelenti a teljesítmény növekedését, ha a humántőke felkészültsége ezt lehetővé teszi. Gazdasági, társadalmi sokkok (háború, válság) utáni helyreállítási periódusban az eszközök rehabilitációjával gyors lehet a gazdasági növekedés, de csak addig a pontig, amíg bele nem ütközik az

adott időszakot jellemző szellemi potenciál korlátjába (3. ábra). Innentől kezdve már csak a technikai és a szellemi potenciál együttes növelése hozhat teljesítménybővülést.

Az agrárgazdaság racionális működtetése tehát elsősorban az *emberi tényezőkön múlik*: a szaktudáson és az együttműködési készségeken. A fejlett mezőgazdasággal/agrobiznisszel rendelkező országok példája rendre igazolja, hogy az agrárteljesítmények ott a leglátványosabbak, ahol a tudomány, az oktatás és a gyakorlat képes szinte szimbiózisban élni. Ott, ahol tudatosan szervezettek a termékpályák és magas a K+F aránya. A tárgyi ismeretek halmaza sem elég. Más szemléletre, több ötletre, praktikusabb készségekre is szükség van. A gazdasági egyetemeken (talán másutt is) – az alapozó, néha „laboratóriumi igazságon” túl – a „szürke és sötét” realitásokat is oktatni kellene!

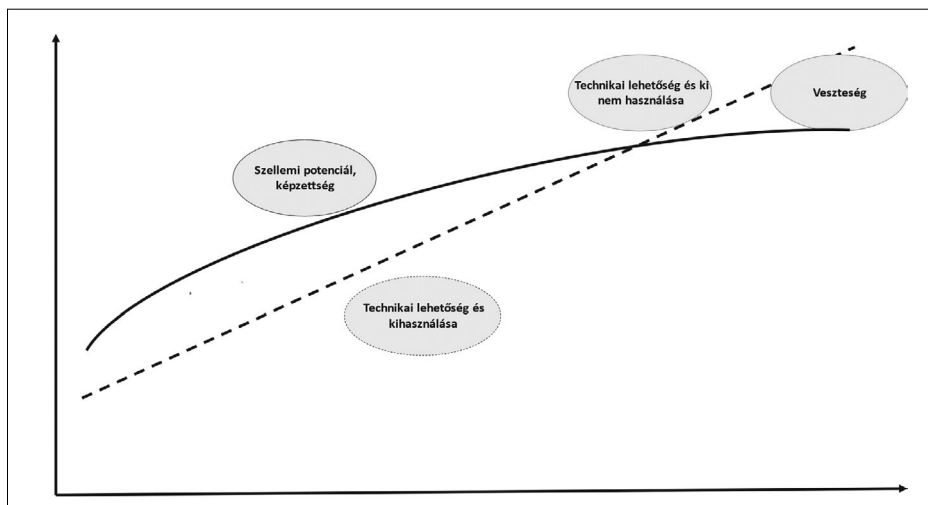
Az erőforrásokkal való takarékoságot, vagyis a gazdasági hatékonyságot javító, a környezetet jobban óvó, egyben az emberi munkát is megkönnyítő *műszaki-technikai fejlesztések* viszonylag mentesek a versenytorzító hatásoktól (bár az igen agresszív kínálati piaci helyzet óvatosságra inthet). Az eredményesség és a pazarlás mérséklése érdekében bátorítani kell a robotizált, precíziós és a körforgásos gazdálkodás további elterjedését. Szaktanácsadással és fejlesztési támogatásokkal ösztönözni szükséges a digitalizáció és az intelligens automatizálás beépítését a termelési folyamatokba.

A felzárkózást és az ellátásbiztonságot egyaránt érintő dilemmák, döntési helyzetek főleg a *birtok-* és üzempolitikához kapcsolódnak, bár következményük egyértelműen kiterjed a vidék és a környezet sorsára is.

A rendszerváltást követő 25 év során a „gazdák” és gazdálkodók igen eltérő helyzetbe kerültek (néha önként). Sokan földhöz jutottak, de praktikusán a közeli nagyvállalattal műveltetik birtokukat.

3. ábra

A technikai előnyök kihasználási lehetősége a képzettség függvényében
(The possibility of using the technical advantages depends on the qualification)

Forrás: saját szerkesztés

Motivációjuk a bérleti díj, az állami támogatás és a kedvező adózás. Mások valóban szeretnének gazdálkodni, de nem tudnak földhöz jutni. Léteznek nagybirtokosok, akik szintén a bérleti díjak és/vagy az állami támogatások reményében fektettek tőkét a földre. Ők sem gazdálkodnak ténylegesen. Ezek a befektetők évente 140-160 milliárd forintot vesznek ki a mezőgazdaságból – adómentesen. Jelentős közép- és nagybirtokok jól, eredményesen gazdálkodnak, élvezik az ezzel járó nemzeti és uniós támogatásokat. A különböző pénzügyeseknél tartott tetemes megtakarításaik azonban azt jelzik, hogy – szabályozási bizonytalanságot érezvén – nem fektetik be pénzüket. Nem akarnak vagy nem tudnak még inkább bekapcsolódni a gazdasági vérkeringésbe, esetleg éppen az agrobiznisz fejlesztésébe.

Érdekeny és komplex kérdéskörrel van szó. Átgondolt lépésekkel – a földcserekek folytatásával, 300 hektárig a társas vállalkozások földszerzési tilalmának feloldásával, a ténylegesen gazdálkodók számára az adózás egyszerűsítésével, a valóságos

együttműködési formák ösztönzésével, beruházási kedvezményekkel – valamennyi érdekcsoport helyzete javítható, de legalábbis kiszámíthatóbbá formálható. Ez jót tenne a környezetnek, a színesebb termelési szerkezetnek és főleg a vidéknek.

Az esetleges módosítások során ökol-szabályként célszerű szem előtt tartani, hogy *az alapvető erőforrások (föld, víz, erdő) fölötti rendelkezés joga hazai kézben maradjon!*

A költségvetésnek soha nem lesz anynyi pénze, hogy a mezőgazdaság minden szereplőjét támogassa. A fejlesztési célok esetében szigorúbb szelekciós gyakorlatot kell folytatni. Testreszabott segítséget csak a bizonyíthatóan életképes családi gazdaságoknak és a nemzetközi térben is versenyképes nagyobb *gazdaságoknak* érdemes nyújtani. Az egyik évről a másik évre bukdácsoló, hosszabb távon életképtelen gazdaságoknak pazarlás fejlesztési támogatásokat adni.

Periódusonként, aszály idején mindig nagy a felbuzdulás az öntözés és általában a *vízgazdálkodás* fejlesztésére. Azok sem

teljesen biztosak az öntözési beruházások elfogadható idejű megtérülésében, akik egyébként „hisznek” a klímaváltozás drámai felgyorsulásában. Rövid távon, 2-3 év alatt most is legfeljebb 80-100 ezer hektár öntözött terület felújítása és 30-40 ezer hektár új, energiatakarékos öntözésfejlesztés lehet napirenden, de a költségvetés jelenlegi szorult helyzete ezt is bizonytalanná teszi. Ugyanakkor a vízkapacitások és a racionális igények alapján stratégiai célként a 300–500 ezer hektáros öntözhető terület elérése lenne indokolt. Ehhez – a pénzügyi fedezet mellett – az integrált vízgazdálkodás egységes intézményi és szabályozási rendszerét kell megteremteni.

Az összehasonlító nemzetközi vizsgálatunkban szereplő országokban – Hollandiában, Ausztriában, de Lengyelországban is – magától érthető összefüggés, hogy *fejlett mezőgazdaság nélkül nincs eredményes élelmiszeripar, de fordítva sem!* Versenyképes feldolgozás (sőt, élelmiszer-kereskedelem) nélkül az agrárfejlődés korlátokba ütközik. Az élelmiszeripar – a gyakori viták ellenére – nem a mezőgazdaság „ellensége”, hanem legnagyobb felvevőpiaca. Magyarország egyszerűen nincs abban a gazdasági

helyzetben, hogy élelmiszeriparát „takaréklángon” működtesse!

Kiemelt fejlesztésekkel, az együttműködések és az innovatív ötletek megvalósításának támogatásával a mezőgazdasági nyersanyagok értékét meg kell sokszorozni! A kiegyezés utáni Közép-Európát idézve, Magyarország az élelmiszer-feldolgozás jelentős disztribúciós központjává tehető.

KÖVETKEZTETÉSEK

A kutatók, az „írástudók” kevesen vannak és csöndben dolgoznak. A kevésbé tájékozott mindent bírálók, a követelők, a „pálya széléről bekiabálók”, a „zöld megváltók” pedig sokan vannak és hangosak. Az agrárközgazdászoknak feladatuk, kötelességük, hogy szóljanak, írjanak azért, hogy az agrárgazdaság maga és annak szereplői megkapják a társadalomtól a nekik kijáró anyagi és erkölcsi elismerést. Még hangsúlyosabban emeljenek szót, még határozottabb, közérthetőbb kifejezéseket használva publikáljanak, megelőzve, hogy a globális fenyegetések elleni védelem terheit aránytalanul az agrárszereplőkre hárítsák!

Időben figyelmeztetni kell: *ha kevés lesz az élelem, kevés lesz a demokrácia is!*

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- 1074/2012. (III. 28.) Korm. határozat a Nemzeti Vidékstratégia végrehajtásával összefüggő feladatokról.
- 1470/2019. (VIII. 1.) Korm. határozat a magyar agrárium digitalizációjának előmozdításáról és összehangolásáról, Magyarország Digitális Agrár Stratégiájáról.
- 1074/2012. (III. 28.) Korm. határozat a Nemzeti Vidékstratégia végrehajtásával összefüggő feladatokról.
- Barchart (2023). Thomson Reuters/Jefferies CRB élelmiszer-alindex (1968. január) / = 100% Barchart / S Termékek: búza (Kansas City, Minneapolis), cukor, hízómarha, hízósertés, kakaó, kukorica, szójaolaj, vaj és sertészsír D S D/
- Barreiro-Hurle, J., Bogonos, M., Himics, M., Hristov, J., Pérez-Domiguez, I., Sahoo, A., Salputra, G., Weiss, F., Baldoni, E. & Elleby, C. (2021). *Modelling environmental and climate ambition in the agricultural sector with the CAPRI model. Exploring the potential effects of selected Farm to Fork and Biodiversity strategies targets in the framework of the 2030 Climate targets and the post 2020 Common Agricultural Policy*. EUR 30317 EN, Publications Office of the European Union. <https://data.europa.eu/doi/10.2760/98160>
- Beckman, J., Ivanic, M. L., Jelliffe, J. G., Baquedano, F. G. & Scott, S. (2020): *Economic and Food Security Impacts of Agricultural Input Reduction Under the European Union Green Deal's Farm to Fork and Biodiversity Strategies*. United States Department of Agriculture, Economic Research Service, Economic Brief Number 30, November 2020.

- Csáki, Cs. (szerk.) (2010): Élelmiszerbiztonság. A magyar élelmiszer-gazdaság, a vidékfejlesztés és az élelmiszerbiztonság stratégiai alapjai. Magyar Tudományos Akadémia, Köztisztviselői Stratégiai Programok. 158 p.
- Éder, T., Horn, P., Kapronczai, I. (szerk.), Potori, N. és Udovecz, G. (2020). *Merre tovább magyar agrárgazdaság a 21. század elejének követelményei és a COVID-19-járvány tapasztalatainak figyelembevételével*. A falu 2020/ősz-tél, 104 p.
- Eurostat (2021). Database. <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (Letöltve: 2021. 12. 28.)
- Faostat (2023): Home | Food and Agriculture Organization of the United Nations (fao.org)
- Frankopan, P. (2021). Új selyemutak. Park Kiadó.
- Henning, C., Witzke, P., Panknin, L. & Grunenberg, M. (2021). *Ökonomische und Ökologische Auswirkungen des Green Deals in der Agrarwirtschaft - eine Simulationstudie der Effekte der F2F-Strategie auf Produktion, Handel, Einkommen und Umwelt mit dem CAPRI Modell*. Final Report. Christian-Albrechts-Universität zu Kiel, Agrar- und ernährungswissenschaftliche Fakultät.
- Jánossy, F. (1966). *A gazdasági fejlődés trendvonala és a helyreállítási periódusok*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 282 p.
- Lámfalusi, I., Hámori, J., Rózsa, A. és Goda, P. (2023). Környezeti fenntarthatóság a Közös Agrárpolitikában és az EU-taxonómiában. *Gazdálkodás*, 67(1), 3–30.
- Potori, N. (szerk.) (2021). *A KAP-reform tervezett intézkedései és azok várható hatásai*. Kézirat. Agrárközgazdasági Intézet, 42 p.